

Martin C. Putna

**TABLOURI
DIN ISTORIA CULTURALĂ
A RELIGIOZITĂȚII RUSE**

Cu un post-scriptum al autorului
la ediția românească

Traducere din limba cehă de Maria-Mădălina Mihai

Ediție îngrijită de Iulia Nițescu

DOXOLOGIA

Iași, 2024

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i> (Iulia Nițescu)	9
INTRODUCERE	
Perspective cehe asupra rădăcinilor culturale și spirituale ale Rusiei	11
TABLOUL I	
Rusia înainte de Rusia: culturi antice la Marea Neagră	27
TABLOUL II	
Rusia Vikingă și cultura germanică	43
TABLOUL III	
Rusia Slavă și păgânismul	55
TABLOUL IV	
Rusia Kieveană și creștinismul bizantin	69
TABLOUL V	
Rusia Mongolă și eurasianismul	87
TABLOUL VI	
Rusia Moscovită și „a treia Romă”	103
TABLOUL VII	
Contracultura spirituală moscovită I: Non-posesori, umaniști ortodocși, nebuni întru Hristos	117
TABLOUL VIII	
Rusia Roșie, Rusia Novgorodeană și „ferestrele către Europa”	137
TABLOUL IX	
Rusia Lituaniană, reforma religioasă rusă și barocul rus	147

TABLOUL X	
Contracultura spirituală moscovită II: Credincioșii de rit vechi	161
TABLOUL XI	
Rusia Petersburgheză și secularizarea rusă	179
TABLOUL XII	
Rusia-Ucraina și Rusia Albă	197
TABLOUL XIII	
Rusia Evreiască	221
TABLOUL XIV	
Rusia Catolică	239
TABLOUL XV	
Restaurația ortodoxă	261
TABLOUL XVI	
Romantismul ortodox și panslavismul	279
TABLOUL XVII	
Reformismul ortodox	305
TABLOUL XVIII	
Rusia Revoluționară și evlavia celor neevlavioși	325
TABLOUL XIX	
Rusia Sovietică și reînnoirea trinității ortodoxe	337
CONCLUZIE	
Lupte noi pentru Rusia veche	361
<i>Post-scriptum la ediția românească (2023)</i>	377
<i>Hărți</i>	382
<i>Bibliografie</i>	385
<i>Indice de nume</i>	403

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Scopul nostru a fost redarea cât mai fidelă a terminologiei specifice surselor și istoriografiei rusești, dar și a alegerilor autorului. Principala provocare a fost constituită de termenul *Rus* (*Русь*). Trebuie spus de la bun început că varianta „Rusia”, preferată în limba română și regăsită cel mai adesea în formula „Rusia Kieveană”, nu corespunde nici limbajului surselor și nici celui al istoriografiei rusești, care utilizează termenii *Kievskaiia Rus* (*Киевская Русь*, *Rus Kieveană*) sau *Drevniaia Rus* (*Древняя Русь*, *Rus Veche*). Așa cum Putna explică în Tabloul II, *Rus* este un exonim, numele sub care apar în surse externe vikingii care foloseau rutele comerciale est-europene. Odată cu apariția primelor formațiuni politice conduse de o elită vikingo-slavă, termenul a fost aplicat populației, teritoriilor sau formațiunilor politice est-europene premoderne, cu o componentă etnică, o desfășurare geografică și limite politice fluide de-a lungul secolelor.

Redarea termenului *Русь* (*Rus*) în limba română ridică și o serie de probleme lingvistice. Conform DOOM (*Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, ediția a III-a revizuită și adăugită, coord. Ioana Vintilă-Rădulescu, Univers Enciclopedic Gold, București, 2021), semnul „ь” nu se redă în transliterare, el nefiind un sunet propriu-zis, ci indicând palatalizarea consoanei care îl precedă. Din acest motiv, în unele sisteme de transliterare termenul apare ca *Rus'*, iar pronunția sa se apropie de cea a unei semivocale – *Rusi*. În forma sa originală, termenul este un substantiv feminin, caracter pe care transliterarea în limba română nu-l poate păstra. Pentru etnonim (cu referire la perioada medievală), am folosit *rus/rusi*.

Martin C. Putna a optat pentru folosirea recurentă a *Rus* în titlurile capitolelor pentru a sublinia tocmai diversitatea spirituală,

culturală sau politică pe care o cuprinde. Mai mult, a extins acest uz și asupra unor perioade în care *Rus* nu are o explicație istorică, precum *Rus* sovietică (Sovětská Rus). A rezultat astfel un volum care nu discută istoria Rusiei înțeleasă ca Federația Rusă, ci a *Rusiilor*, a diverselor tradiții est-europene, a influențelor la care au fost supuse și a parcursului diferit pe care l-au avut de la primele colonii grecești până în zilele noastre. Sub presiunea normelor traducerii în limba română, am optat pentru redarea lor sub forma de „Rusia” și realizarea acordului la feminin, dar cu menționarea echivalentului ceh în notele de subsol, pentru a marca poziția autorului.

Istoria rusă de dinainte de Petru cel Mare nu s-a bucurat de un larg interes în spațiul românesc, așa cum s-a întâmplat în cazul celui ceh (vezi Introducerea și Bibliografia). Cu unele excepții notabile, episoade din istoria rusă premodernă apar doar sub forma unor capitole introductive ale unor volume destinate publicului larg, care își propun prezentarea unei istorii comprehensive a Rusiei, de la primele formațiuni statale până în zilele noastre. Acesta este și unul dintre motivele pentru care terminologia românească poate părea, pe alocuri, neuniformă sau ușor limitată în privința redării unor concepte specifice spațiului est-european. Sperăm ca volumul de față să contribuie la creșterea interesului pentru o mai bună cunoaștere a istoriei Rusiei, Ucrainei și Belarusului și la o reevaluare a modului în care ne raportăm la Europa de Est ca un spațiu unitar istoric, cultural și lingvistic, presupoziii admirabil demontate de Martin C. Putna.

*

Îngrijirea acestui volum a fost un efort colectiv. Îi sunt recunoscătoare doamnei profesor Marina Vraciu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) pentru lectura volumului și pentru sugestiile valoroase oferite. De asemenea, le mulțumesc doamnei redactor Lia Gociu și domnului Dragoș Mîrșanu, editorul colecției *Historia Christiana*.

Iulia Nițescu

TABLOUL XI

**Rusia
Petersburgheză
și secularizarea
rusă**

Epoca lui Petru I (care a domnit între 1689 și 1725) împarte istoria Rusiei în istoria „pre-Petru” și „post-Petru” sau istoria „moscovită” și „petersburgheză”. Unul dintre paradoxurile epocii lui Petru este că reformele lui au fost introduse într-un mod foarte „moscovit”, adică de sus și cu brutalitate, fără să țină seama de masele de nefericiți care s-au trezit striviți sub roțile unei „misiuni istorice” – vezi miile de morți din timpul întemeierii orașului Sankt-Petersburg în mlaștinile din delta Nevei sau torturarea și uciderea feroce a oponentilor, reali sau imaginari, fapt prin care Petru cel Mare ne amintește de Ivan cel Groaznic. Astfel, Petru ocupă o poziție ambiguă în memoria culturală a Rusiei, lucru bine ilustrat pe pânzele unor tablouri istorice precum *Dimineața executării strelitșilor* (1881), de Vasili Surikov (Tabloul XX), sau documentat în romane precum *Petru și Aleksei* (1904), de Dmitri Merejkovski (Tabloul X).

Pentru istoria culturală a Rusiei, schimbarea bruscă de curs adusă de Petru a marcat conectarea țării la curentul principal al mișcărilor artistice europene. Dacă existența barocului rus în afara Rusiei Lituaniene poate fi pusă la îndoială cu succes, clasicismul literar și artistic rus este incontestabil, iar cultura rusă se mișcă deja în paralel cu cea europeană. Pentru istoria spirituală a Rusiei, schimbarea de curs a lui Petru înseamnă secularizarea și excluderea Bisericii din viața publică. Și încă un paradox: în esență, Petru însuși nu era interesat nici de artă și nici de religie¹. A adoptat cu înflăcărare

---

^{*} „Rusia Petersburgheză”: *Petrohradská Rus*, în original (n. red.).

¹ Cf. I.Z. Serman: *Literaturno-esteticeskie interesî i literaturnaia poilitika Petra I*, în G.P. Makogonenko (ed.): *Problemi literaturnogo razvitiia v Rossii pervoi treti 18 veka*. AN SSSR, Moscova 1974, pp. 9-49.

tot felul de „tehnic” și „inventii” din Europa, pe care le putea folosi pentru a-și construi armata și flota, dar din produsele culturale a adoptat doar artificiile, pentru a le folosi în timpul sărbătorilor de stat, și simbolistica barocă pentru botezul navelor². A limitat structurile ecleziastice nu pentru că ar fi fost adeptul unui concept religios anume, ci pur și simplu pentru ca acestea să nu-l deranjeze în niciuna dintre propriile sale activități și dispute, așa cum a fost în cazul luptei pentru ritualul bisericesc pe care și-o amintea din timpul copilăriei (Tabloul X). În pofida acestor aspecte, impactul obiectiv al intervențiilor lui Petru a fost de mare anvergură. Anul 1721 marchează sfârșitul simbolic al Rusiei Moscovite, fiind anul în care Petru a desființat Patriarhia Moscovei și a înlocuit-o cu „Preasfântul Sinod”, un organism administrativ condus de un „ober-procurator”.

Totuși, pe lângă acest punct de cotitură simbolic și totodată real al erei lui Petru, este, de asemenea, necesar să vedem continuitatea în timp (evenimentele anterioare și ulterioare). Privind în urmă, Petru a continuat tendințele care se dezvoltau în cultura moscovită încă de la mijlocul secolului al XVII-lea. Intelectualii de la Kiev au dat tonul pentru Academia de la Moscova, înființată în 1687 după modelul celei de la Kiev. Odată cu intelectualii de la Kiev, sau pe urmele lor, a venit la Moscova și literatura laică, tradusă de obicei în Lituania din surse poloneze: *Metamorfozele* lui Ovidiu, antologia renescentistă *Facetiae* a lui Poggio Bracciolini, amuzantă și cam indecentă, chiar și câteva nuvele din *Decameronul* lui Boccaccio. Și, pe lângă acestea, o avalanșă de literatură cavalească, tradusă sau adaptată din polonă, lectura preferată a burgheziei renescentiste europene – povești despre Bruncvík, Melusina sau *Legenda lui Vasile cel cu părul de aur, regele ținuturilor cehe* (!)³.

Pentru unii dintre „latiniștii” din Kiev, tendința de modernizare a lui Petru ar fi putut părea întrucâtva radicală. Însă aveau un dușman

² Cf. A.A. Morozov: *Emblematika barokko v literature i iskusstve petrovskogo vremeni. Ibid.*, pp. 184-226.

³ Cf. Světa Mathauserová: *Smysl a funkce povídky o Vasiliji Zlatovlasém*, în *O Vasiliji Zlatovlasém, králevici české země*. Vyšehrad, Praga 1982, pp. 67-178.

comun, și anume clerul moscovit, mândru, ignorant, izolaționist și de demoni exorcizant, în spiritul lui Iosif Voloțki și al protopopului Avvakum. Așa că cei mai mulți i s-au alăturat lui Petru, fie din entuziasm, fie din pragmatism. Tocmai ei, „latiniștii” din Kiev, au fost cei care l-au ajutat pe Petru în modernizarea Bisericii, lucrând chiar în cadrul structurii bisericești. Cel mai proeminent reprezentant al acestei generații a fost Feofan Prokopovici (1681-1736), născut la Kiev, care fusese anterior membru al Bisericii Uniate și, ca urmare, studiasse la Roma. Ca predicator, Feofan Prokopovici a devenit un promotor al modernizării lui Petru și apoi a fost numit arhiepiscop de Novgorod, ceea ce arată, la nivel simbolic, funcția Sankt-Petersburgului ca „noul Novgorod”, adică „fereastra către Europa” (Tabloul VIII). Practic, Prokopovici a lucrat la Sankt-Petersburg, unde, printre altele, a elaborat un plan concret de reformare a Bisericii – pe care istoricul teologiei ruse Gheorghi Florovski (1893-1973) l-a numit, fără menajamente, „program pentru o reformă rusă”, înțelegându-se, prin această formulare, cea mai teribilă condamnare⁴. După desființarea Patriarhiei, Prokopovici a primit postul de vicepreședinte al Preasfântului Sinod⁵.

Privind în viitor, se pare că roadele schimbărilor rapide ale lui Petru s-au văzut în artă și în viața spirituală abia la succesorii săi, în special la Ecaterina a II-a. Cel mai bun martor al acestui lucru este minunata creație politică și artistică a acestei epoci, Sankt-Petersburgul sau Petrogradul. Dezvoltarea se reflectă chiar în numele orașului: „Sankt-Petersburg” este, la urma urmei, „orașul Sfântului Petru”. Numele reflectă transformarea pretenției Moscovei la *translatio imperii*, moștenirea primei și celei de-a doua Rome: Petru, „principele apostolilor”, este, în fond, în tradiția creștină, conducătorul spiritual al primei Rome. Noua capitală a Imperiului Rus poartă numele Sfântului Petru, care nu s-a bucurat niciodată în Rusia de un respect deosebit; și nu este numită în limba rusă, ci într-o limbă „germanică”, mai exact în olandeză: „Sankt Pieterburh”. Cu toate acestea, în tradiția ulterioară

⁴ Cf. Gheorghi Florovski: *Puti russkogo bogosloviia*. YMCA Press, Paris 1988, p. 84.

⁵ Cf. Valeria Nicik: *Feofan Prokopovici*. Misl, Moscova 1977.

a orașului, Sfântul Petru este complet uitat, iar Sankt-Petersburg este din ce în ce mai mult perceput nu ca orașul Sfântului Petru, ci al lui Petru cel Mare. În consecință, în uzul neoficial, atât „Sankt”, cât și „Burg” au fost abandonate, rămânând familiarul și deja „destul de rusescul” „Piter”. Abia în 1914, la izbucnirea războiului cu Germania, numele a fost schimbat în „Petrograd”⁶.

Dezvoltarea se reflectă și în aspectul vizual al Sankt-Petersburgului, în clădirile și monumentele de referință. Sankt-Petersburgul timpuriu, adevăratul Sankt-Petersburg al lui Petru, Sankt-Petersburgul „gri”, cel al construcției de stat, militar și pragmatic, este, mai presus de toate, insula cu Fortăreața Petru și Pavel (unde au fost ținuți atâția prizonieri celebri, de la Aleksei, fiul lui Petru, la Radișcev și grupul decembriștilor, până la unii dintre ultimii membri ai familiei Romanov după lovitura de stat bolșevică) și Catedrala Sfinții Petru și Pavel, în care, începând cu Petru, sunt înmormântați membrii familiei Romanov. În plus, cea mai veche parte a clădirilor de pe Insula Vasilevski aparține epocii lui Petru. Într-una dintre ideile sale nebunești, Petru a decis ca inima orașului să nu fie pe țărmul continental, unde pământul este înalt și prezintă avantaje în caz de inundație, ci pe Insula Vasilevski, care este joasă. Aici au fost construite primele clădiri reprezentative, care trebuiau să facă din Sankt-Petersburg un centru european: coloane rostrale sau faruri spre care trebuiau să se orienteze navele care veneau de pe mare; printre ele se afla și bursa, centrul comerțului sperat cu Occidentul; instituții înființate după modelul occidental – Academia de Științe, Academia de Arte sau clădirea celor Douăsprezece Colegii, unde erau găzduite, împreună, toate ministerele și Preasfântul Sinod; dar și Kunstkamera ca primul muzeu din Rusia – unde, în acord cu preferințele lui Petru, expoziția centrală era formată dintr-o colecție de monștri umani împăiați. Mai departe de centru, epoca lui Petru este evocată de

---

⁶ În tradiția cehă, se vorbește de obicei despre „Petrograd”, nume folosit și în această carte pentru simplificare (n. a.). În traducerea în limba română am păstrat varianta actuală: Sankt-Petersburg (n. tr.).